

اسناد سازمان سیا

درباره کودتای ۲۸ مرداد
و براندازی دکتر مصدق

دکتر غلامرضا وطن دوست

استاد دانشگاه شیراز

مقدمه

دکتر محمدعلی همایون کاتوزیان

عضو دانشکده شرق شناسی دانشگاه آکسفورد

با همکاری

حسن زنگنه و رضا دهدشتی

مؤسسه خدمات فرهنگی رسا

فهرست مطالب

مقدمه ناشر	نه
پیشگفتار	۱
مقدمه: دکتر مصدق، اسناد سازمان سیا و بحران جنگ سرد در ایران، به قلم دکتر غلامرضا وطن دوست	۷
اسناد سازمان سیا و کودتای ۱۳۳۲ در ایران، به قلم دکتر محمدعلی همایون کاتوزیان	۴۱
اسناد سازمان سیا: سرنگونی مصدق، نخست‌وزیر ایران	۶۵
یادداشت مورخ	۶۷
چکیده اسناد	۶۹
گزارش عملیات	۷۹
۱. اقدامات مقدماتی	۸۱
۲. تهیه پیش‌نویس طرح	۸۴
۳. قوام بخشیدن به طرح عملیاتی	۹۰
۴. اتخاذ تصمیم‌ها: آغاز عملیات	۹۳
۵. فشار روز افزون بر شاه	۹۹
۶. نخستین تلاش و تکاپو	۱۱۳
۷. شکست ظاهری	۱۱۷
۸. شاه پیروز است	۱۳۶

۹. گزارش به لندن ۱۴۷
 ۱۰. درس‌های آموخته شده از عملیات ۱۵۲

پیوست‌ها

- الف. برنامه عملیاتی مقدماتی برای تی. پی. آژاکس که در تاریخ یک ژوئن ۱۹۵۳
 (۱۱ خرداد ۱۳۳۲) از نیکوزیا به مرکز فرماندهی تلگراف شده است ۱۶۳
 ب. طرح مقدماتی لندن برای برنامه عملیاتی تی. پی. آژاکس ۱۷۳
 ج. یادداشت وزارت امور خارجه بریتانیا مورخ ۲۳ ژوئیه ۱۹۵۳ (۱ مرداد ۱۳۳۲)
 از مکینز، سفیر بریتانیا به اسمیت، معاون وزارت امور خارجه ایالات متحده ... ۱۹۹
 د. گزارش جنبه‌های نظامی عملیات تی. پی. آژاکس ۲۰۳
 ه. نقد نظامی: درس‌های آموخته شده از تی. پی. آژاکس درباره ابعاد نظامی
 برنامه‌ریزی برای کودتا ۲۲۱

- نمایه ۲۴۱
 تصاویری از کودتای ۲۸ مرداد ۲۴۹
 نمونه اسناد منتشر شده Samples of CIA Documents ۲۵۸-۲۷۱

«... برای هر ملتی هیچ عاملی جهت بیداری
 و هوشیاری او بهتر از خاطرات گذشته و
 چگونگی رفتاری که در طی يك قرن با او
 شده نمی‌باشد...»

از مصاحبه دکتر مصدق
 با منبر روزنامه اطلاعات
 ۱۳۳۱/۱/۱۴

یکصد سال قبل

در مارس ۱۹۰۱ (= اسفند ۱۲۷۹) هیئتی به سرپرستی ماریوت از سوی
 ویلیام داریسی سرمایه‌دار تبعه انگلیس (که به تشویق وزارت خارجه انگلیس و
 دروموند ولف وزیر مختار پیشین آن کشور در ایران به سرمایه‌گذاری در امر
 نفت ایران تحریک شده بود) برای عقد قرارداد امتیاز نفت به تهران فرستاده
 شد.

مخالفت اولیه مظفرالدین‌شاه، در برابر مداخلات و فشارهای سر آرتور
 هاردینگ (وزیر مختار انگلیس در تهران) و رشوه‌های هیئت انگلیسی مذکور
 در فوق به افرادی از جمله به میرزا علی اصغر خان اتابک (صدر اعظم)، میرزا
 نصرالله خان مشیرالدوله پیرنیا (وزیر امور خارجه)، نظام‌الدین غفاری
 مهندس الممالک (وزیر معادن)، پسرعم فرخ‌خان غفاری امضاءکننده قرارداد
 ننگین صلح پاریس)، کارساز واقع نشد و در نهایت قرارداد واگذاری امتیاز
 نفت به داریسی در ۱۸ ماده در ۸ خرداد ۱۲۸۰ به صحه شاه رسانده شد و
 ایران را وارد دوره‌ای بحرانی و خطرناک از تاریخ خود ساخت.

امتیاز مزبور در مساحتی به وسعت ۱/۲۰۰/۰۰۰ کیلومتر از خاک ایران
 مورد اعتراض روسیه تزاری که رخدادهای کوچک و فاقد اهمیت را وسیله و
 ابزار مداخله در امور ایران قرار می‌داد، نیز واقع نگردید!

کوشیده‌اند نام مصدق را بیالایند، وجهه و محبوبیت او در مقام خدمتگزاری متعهد و درستکار، وزین‌تر شده است. این اسناد نشان می‌دهند که مصدق از سوی طرف‌های درگیر یعنی ایالات متحده، بریتانیا، شاه و هواداران او، عوامل بازار و جناح پشتیبان آن، نیز جناح چپ، شوروی و مبلغان داخلی اش که اعضای حزب توده بودند، در تنگنا قرار گرفت، اما تسلیم هیچ کدام از این عناصر نشد و تا پایان راه، مستقل باقی ماند. از او پیوسته به نام نخستین رهبر ملی ایران یاد خواهد شد که پس از جنگ جهانی دوم با قدرت‌های امپریالیستی بریتانیا و آمریکا در خاورمیانه درافتاد.

دکتر مصدق، اسناد سازمان سیا و بحران جنگ سرد در ایران

دکتر غلامرضا وطن‌دوست
دانشگاه شیراز

دکتر غلامرضا وطن‌دوست

دانشگاه شیراز
۲۸ مرداد ۱۳۷۹

این پژوهش بر آن است تا در پرتو بحران جنگ سرد پس از جنگ جهانی دوم در ایران، اسناد سازمان سیا و دولت دکتر مصدق را تحلیل کند. کودتای ایران، داستان یک پیروزی بزرگ برای غرب است که موفقیت خود را نه به علت کامل بودن طرح یا دوران‌دیشی و دانش پاره‌ای از سازمان دهندگان آن، بلکه به سبب زنجیره رخدادهایی به دست آورد که بریتانیا و آمریکا نیز وقوع آن‌ها را پیش‌بینی نمی‌کردند. با وجود این، پیروزی کودتا نقطه آغاز یک رشته عملیات پنهانی مشابه بود که ایالات متحده و متحدانش در درازای دوران جنگ سرد تا فروپاشی اتحاد شوروی در سال ۱۳۷۰ (۱۹۹۱)، انجام دادند.

پرسش‌هایی که باید پاسخ داده شوند آن است که رویدادهای منتهی شده به کودتا کدامند و این که توافق برای انجام این عملیات، چگونه به دست

آمد. از این اسناد به روشنی برمی آید که سیا و سرویس اطلاعاتی بریتانیا پیگیرانه طرح کودتا را پی ریختند و مقامات بلند پایه دو کشور نیز چراغ سبز نهایی را نشان دادند. بنابراین، کودتا تصمیم شتابزده مقامات رده پایین دستگاه اداری این دولت‌ها نبود، بلکه طرح و اجرای آن طیف گسترده‌ای از صاحب منصبان بلند پایه اجرایی را در برمی گرفت، مانند آیزنهاور و چرچیل، رئیس جمهور و نخست‌وزیر آمریکا و بریتانیا، نیز وزارتخانه‌های امور خارجه دو کشور و سرویس‌های جاسوسی شان در واشنگتن دی.سی.، لندن، نیکوزیا، قاهره و تهران. بدیهی است که باید به این فهرست، جاسوسان محلی را هم افزود که در متن اسناد از آنان با عنوان «عوامل»^۱ نام برده می‌شود. این نوشتار امید دارد تا نشان دهد که جوّ پس از جنگ جهانی دوم، تاب دیدن رهبران ملی و مستقل را که در آرزوی خدمت به منافع ملی شان بودند، نداشت. پس مصدق که به تعهد و خدمت برای مردم ایران شهره بود، به طور قطع نمی‌توانست تحمل شود. نظم نوین جهانی، دولت‌هایی وابسته را می‌طلبید که می‌بایست موضع خود را به روشنی اعلام کنند: پیوستن به جهان غرب یا الحاق به باشگاه شرق. بنابراین ایران در دوره مصدق، از نخستین کشورهای خاورمیانه بود که ناخواسته قربانی سیاست‌های جنگ سرد ایالات متحده و اتحاد شوروی شد.

ویژگی‌های اسناد سازمان سیا

چه نتایجی می‌توان از تاریخ سیا گرفت که نیویورک تایمز آن را در دسترس همگان نهاده است. این مجموعه نخستین گزارش دولتی مشروح پیرامون کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ در ایران است که از حالت محرمانه خارج

۱- مورد مهم در این زمینه سه برادران رشیدیان است که بیش از آن که ایرانی باشند، تبعه بریتانیا بودند و خود را به هر قیمت ممکن متعهد به سرنگونی دکتر مصدق کرده بودند.

می‌شود. ایالات متحده میلی به افشای اسناد ایران و هرگونه اطلاعاتی که تصویر روشن تری از عملیات پنهانی می‌داد، نداشت. رابرت گیتز^۱ و ر. جیمز وولسی^۲، دوتن از رؤسای پیشین سازمان سیا، قول داده بودند تا اسناد پیرامون ایران را در دسترس همگان بگذارند. اما پس از آن اعلام شد که اسناد مهم کودتای ایران نابود شده است. سپس بار دیگر اعلام شد که اسناد نابود شده بویژه آن‌هایی که در اوایل دهه ۱۹۶۰ از میان رفته‌اند، رونوشت بوده‌اند و افزون بر تاریخ حاضر سیا، هزار صفحه سند دیگر نیز به گونه طبقه‌بندی شده در دسترس است.^۳ بنابر گزارش نیویورک تایمز، مورخ وزارت امور خارجه آمریکا در یک مصاحبه اعلام داشته بود که دفتر او چندین سال پیش رونوشت تاریخ سیا را دریافت کرد. او افزوده بود که هیچ‌گونه تصمیمی برای در دسترس همگان گذاشتن آن گرفته نشد. خوشبختانه یکی از مقامات پیشین سازمان سیا رونوشتی از این اسناد را در دسترس نیویورک تایمز گذاشت. خود نویسنده، دونالد ویلبر نیز در خاطرات مشروح خود، به وجود چنین تاریخی اشاره نموده است. اگرچه سازمان سیا، خاطرات او را به شدت سانسور کرد، اما وی اجازه یافت تا به تاریخ مخفی‌اش استناد کند. ویلبر در بخشی از آن با اشاره به دولت کندی^۴ می‌گوید «اگر طراحان ماجرای خلیج خوک‌ها این تاریخ را خوانده بودند، هرگز دست به آن اقدام نمی‌زدند. من گهگاه با کارکنان بخش‌های گوناگون سازمان سیا پیرامون این عملیات گفتگو می‌کنم و در بازنگری، آدمی در شگفت می‌ماند که چرا از دایره کوبا، هیچ‌کس

1. Robert Gates

2. R. James Woolsey

۳- نگاه کنید به :

James Risen. "How a Plot Convulsed Iran in 53 (and in 79)." Copyright 2000, *The New York Times* Company web site, page 2 of 4.

4. Kennedy